

Odnos sovjetskih vlasti prema Staljinu nakon njegove smrti

Darabuš, Elena

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:962235>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-01-30**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository of evaluation works](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Elena Darabuš

**Odnos sovjetskih vlasti prema Staljinu nakon
njegove smrti**

Završni rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Odnos sovjetskih vlasti prema Staljinu nakon njegove smrti

Završni rad

Student/ica:

Elena Darabuš

Mentor/ica:

Branko Kasalo, mag. hist.

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Elena Darabuš**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Odnos sovjetskih vlasti prema Staljinu nakon njegove smrti** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 29. rujna 2016.

SADRŽAJ

1	UVOD	1
2	MALJENKOV NA VLASTI	3
3	HRUŠČOV I PROCES DESTALJINIZACIJE	5
3.1	XX. KONGRES KOMUNISTIČKE PARTIJE SOVJETSKOG SAVEZA	7
3.2	POSLJEDICE XX. KONGRESA KPSS-a	9
3.3	XXII. KONGRES KOMUNISTIČKE PARTIJE SOVJETSKOG SAVEZA.....	11
3.4	POSLJEDICE XXII. KONGRESA KPSS-a	11
3.5	KRAJ VLASTI HRUŠČOVA	12
4	RAZDOBLJE VLADAVINE BREŽNJEVA	14
5	INTERREGNUM ANDROPOVA I ČERNJENKA.....	17
6	RAZDOBLJE VLADAVINE GORBAČOVA.....	19
6.1	PISMO NINE ANDREJEVE	21
6.2	POSLJEDNJE GODINE SOVJETSKOG SAVEZA	21
7	ZAKLJUČAK	23
8	SAŽETAK	25
9	SUMMARY	27
10	LITERATURA.....	29

1 UVOD

Nakon smrti Josifa Visarionoviča Džugašvili Staljina, 5. ožujka 1953. godine, na čelu Sovjetskog Saveza izmijenilo se nekoliko osoba, od kojih je svaka imala svoje mišljenje o Staljinu i njegovom režimu. U ovom radu bit će prikazan odnos Staljinovih nasljednika i vrha Komunističke partije prema Staljinu nakon njegove smrti pa do raspada Sovjetskog Saveza 1991. godine.

Već prvi Staljinov nasljednik Maljenkov javno je kritizirao Staljinov kult ličnosti. Ubrzo je na vlast došao Nikita Hruščov, gorljiv antistaljinist koji se odlučio obračunati sa Staljinovim nasljeđem. U radu ću objasniti kako je Hruščovljevim „tajnim govorom“ na XX. kongresu KPSS-a 1956. godine službeno započeo proces destaljinizacije u Sovjetskom Savezu, koje su bile njegove posljedice i kako je sovjetsko društvo prihvatilo zaokret u odnosu prema Staljinu. Također, ukratko ću objasniti značaj i posljedice koje je prouzrokovao novi val antistaljinizma pokrenut na XXII. kongresu KPSS-a 1961. godine.

Nakon smjene Hruščova i dolaska Brežnjeva na vlast 1964. godine dolazi do svojevrsnog prekida procesa destaljinizacije. U poglavlju naslovljenom „Razdoblje vladavine Brežnjeva“ objasniti ću kako je u novom, izmijenjenom partijskom kadru došlo do razilaženja mišljenja među dužnosnicima u odnosu na Staljina te kako se zbog nemogućnosti dogovora po pitanju ocjene Staljina partijski vrh odlučio prema javnosti istupati tzv. politikom prešućivanja, odnosno izbjegavanjem spominjanja Staljinovog imena.

Kroz posljednja dva poglavlja prikazat ću kako se tijekom kratkog međuvlašća Andropova i Černjenka (1982. – 1985. godine) te nakon dolaska na vlast Gorbačova 1985. godine sovjetski partijski vrh, nakon početne neodlučnosti, ponovno postepeno okrenuo antistaljinizmu. Objasniti ću kako je Gorbačov u posljednjim godinama svoje vlasti, ali i Sovjetskog Saveza, zbog želje da se preispita sovjetska povijest i provede proces demokracije u društvu, provodio antistaljinističku politiku.

Temeljna literatura kojom sam se koristila tijekom pisanja rada je literatura ruskih autora Jemeljanova i Vdovina, ali i knjiga *Povijest suvremene Rusije* autora Roberta Servicea. Također, u uvodnom dijelu svakog poglavlja poslužila sam se kratkim biografijama sovjetskih vođa autora Johna Paxtona iz knjige *Leaders of Russia and the Soviet Union: From the Romanov Dynasty to Vladimir Putin*. U poglavlju „Hruščov i proces destaljinizacije“, uz navedenu temeljnu literaturu, često sam se služila knjigom *Povijest Sovjetskog Saveza II*

autora Giuseppea Boffe. Ostalu navedenu literaturu koristila sam povremeno, najčešće zbog provjere i usporedbe određenih podataka. Glavni problem s kojim sam se susrela tijekom pisanja rada bila je nepodudarnost određenih podataka u različitim knjigama. Nakon kritičke analize zaključila sam da je takva nepodudarnost proizašla iz određene pristranosti autora Jemeljanova. Stoga sam prema njegovoj knjizi *Stalin pered sudom pigmeev* pristupila s dozom opreza.

Cilj ovog rada je, na temelju pročitane literature, prikazati promjene odnosa sovjetskih vlasti prema Staljinu i njegovom režimu, objasniti zašto se i kako mijenjao odnos pojedinih vođa prema Staljinu te kakve su bile reakcije sovjetskog društva na česte oscilacije partijskog vrha u odnosu na preminulog vođu.

2 MALJENKOV NA VLASTI

Nakon Staljinove smrti u ožujku 1953. godine u Sovjetskom Savezu došlo je do borbe u raspodjeli položaja vlasti između Staljinovih suradnika. U toj borbi među pobjednicima istaknuo se Georgij Maksimilijanovič Maljenkov, koji je već od 1946. godine bio drugi sekretar Centralnog komiteta Komunističke partije, ali i potpredsjednik Vlade (Paxton, 2004: 114). Sada je Maljenkov imenovan za predsjednika Vlade i za prvog sekretara Centralnog komiteta. Zbog daljnje političke borbe za vlast, Maljenkov se ubrzo povukao s položaja sekretara Centralnog komiteta, koji je time došao pod nadzor Nikite Sergejeviča Hruščova, dotad sekretara moskovskog Centralnog komiteta. Na položaju predsjednika Vlade Maljenkov se uspio zadržati do 1955. godine, kada ga je vrh Partije prozvao zbog njegovih „duboko krivih i politički štetnih pogleda na socijalističku ekonomiju“ te ga prislio na potpisivanje ostavke (Vdovin, 2014: 349). Na mjestu predsjednika Vlade naslijedio ga je pobornik Hruščova, Nikolaj Aleksandrovič Bulganjin.

Upravo je Maljenkov bio među prvima iz redova visokih dužnosnika Sovjetskog Saveza koji je nakon smrti Staljina progovorio o štetnosti njegovog kulta ličnosti. Već 10. ožujka 1953. godine članak o pogrebu Staljina u *Pravdi* bio je formuliran u duhu kulta (Vdovin, 2014: 343). Na komemoraciji premijer Maljenkov rekao je: „U prošlosti smo imali velike abnormalnosti, mnoge su išle u svrhu kulta ličnosti. Sada moramo odmah popraviti tendenciju koja je vodila u tom smjeru... Smatramo obaveznim prekinuti s politikom kulta ličnosti!“ (Vdovin, 2014: 343). U srpnju 1953. godine na Plenumu Centralnog komiteta raspravljalo se utjecaju Staljinovog kulta ličnosti. Došlo je do osude kulta jer je proturječan marksizmu i kolektivnom rukovodstvu. Maljenkov je tada rekao: „Morate znati, drugovi, da je kult ličnosti druga Staljina u svakodnevnoj praksi rukovodstva poprimio bolesne oblike i razmjere, metode kolektivnosti u radu bile su odbačene, kritika i samokritika u našoj vrhovnoj skupini u potpunosti je izostajala. Nemamo prava skrivati od vas činjenicu da je takav nakazan kult ličnosti doveo do kategorički jedinstvenih, osobnih odluka i u posljednjim je godinama počeo nanositi ozbiljnu štetu u radu rukovodstva partije i države“ (Jemeljanov, 2008). Na zasjedanju Vrhovnog sovjeta SSSR-a, 8. kolovoza 1953. godine, Maljenkov je u svom govoru rijetko spominjao Staljina, a citiranje Staljinovih radova u potpunosti je izostavio.

I dalje se činilo da se mišljenje sovjetskog društva prema Staljinu nije promijenilo. Sve do veljače 1956. godine javnost nije nailazila na smislenu poveznicu kulta ličnosti s imenom Staljina. U novinama se i dalje isticala Staljinova „neprocjenjiva“ uloga u djelovanju i

odlukama Partije i države (Vdovin, 2014: 343). Tako su na prvu godišnjicu smrti Staljina 5. ožujka 1954. godine sve središnje novine države objavile članke posvećene tom događaju, popraćene velikim fotografijama samog Staljina. Na taj dan u poduzećima i institucijama bila su održana predavanja u spomen velikom vođi. Agitatori su radnicima propovjedali o djelovanju Staljina, o njegovim zaslugama u velikim pobjedama. Još svečanije proslavio se 75. rođendan Staljina 21. prosinca 1954. godine. U poduzećima i institucijama, na fakultetima i u visokim školama, u kolhozima i sovhozima čitali su se izvještaji i govori o Staljinu. U većim gradovima posvećene su mu izložbe u knjižnicama i muzejima. Na televiziji i u kinima prikazivali su se filmovi, a na radiju čitali članci u čast velikom vođi. Njegove slike mogle su se naći na zidovima poduzeća, tvornica, zavoda i škola. Čak se i u udžbenicima iz povijesti SSSR-a pisalo o izvanrednoj ulozi velikog Staljina. Ipak, nitko od Staljinovih bivših kolega nije javno istupio sa svojim osobnim govorom i sjećanjima o preminulom vođi. Zaustavljeno je izdavanje Staljinovih radova o povijesti SSSR-a, koji su u trenutku njegove smrti ostali na opisivanju događaja iz 1934. godine, odnosno na 13. svesku. (Jemeljanov, 2008.)

3 HRUŠČOV I PROCES DESTALJINIZACIJE

U već spomenutoj političkoj borbi za vlast, koja je nastupila nakon Staljinove smrti između njegovih najbližih suradnika, uz Maljenkova istaknuo se i Nikita Sergejevič Hruščov kao jedan od sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije. Iako se nalazio tek na petom mjestu kao kandidat na mjesto Staljinovog nasljednika, uspio se izdignuti iznad ostalih protukandidata. Svoj položaj dodatno je učvrstio postavljanjem svojih sljedbenika na mjesta ministara i ostalih visokih partijskih dužnosnika. Tako je 1955. godine na mjesto predsjednika Vlade došao Bulganjin, kojeg je u Ministarstvu obrane zamijenio maršal Georgij Konstantinovič Žukov, pristalica Hruščova. Godine 1957. nakon neuspješne urote protiv Hruščova, on se uspio riješiti svih prepreka te je zauzeo i mjesto predsjednika Vlade, čime je potvrdio svoj vladajući položaj na kojem se zadržao sve do 1964. godine.

Svoje nezadovoljstvo Staljinovom represivnom vlašću počeo je iskazivati vrlo rano. Hruščov je u srpnju 1953. godine na Plenumu Centralnog komiteta optužio Molotova¹ i Staljina za samovoljno odlučivanje tijekom raskida odnosa s Jugoslavijom 1948. godine (Jemeljanov, 2008). Od samog dolaska na vlast težio je uklanjanju Staljinovog imena s popisa vođa svjetskog komunizma. Podržavao je partijske dužnosnike koji su smatrali da treba ograničiti pojavljivanje Staljinovog imena u tisku i javnosti.

Jedan od prvih konkretnih koraka u raskidanju s politikom Staljina bila je rehabilitacija i amnestija nedužno zatvorenih iz vremena Staljinovih čistki 30-ih godina 20. stoljeća, ali i svih ostalih koji su bili zatvarani u razdoblju njegove represivne vlasti. U vrijeme Staljinove smrti u radnim logorima i zatvorima bilo je smješteno oko 2.500.000 ljudi, od kojih je 582.522 optuženo za kontrarevolucionarne zločine, a polovica od njih, odnosno 280.946 ljudi optuženo je za „izdaju Domovine“ (Sakwa, 1991: 302). Vdovin navodi da se, prema bilješci o amnestiji koju je Berija² podnio Prezidijumu CK, u radnim logorima i zatvorima nalazilo 2.526.402 zatvorenika, od kojih se 221.435 osoba smatralo posebno opasnim prijestupnicima kao što su špijuni, nacionalisti, teroristi, trockisti, eseri i dr. (Vdovin, 2014: 344). Predloženo

¹ Vjačeslav Mihajlovič Molotov (1890.-1986.) tijekom razdoblja vladavine Staljina u Sovjetskom Savezu bio je drugi sekretar Centralnog komiteta (1921.-1930.); član Prezidija; predsjednik Vijeća Narodnog komesarijata (1930.-1940.); potpredsjednik Državnog komiteta za obranu (1939.-1949. i 1953.-1956.); i Ministar vanjskih poslova. Zbog sudjelovanja u uroti protiv Hruščova 1957. godine izbačen je iz Centralnog komiteta i Prezidija te je poslan kao ambasador u Narodnu Republiku Mongoliju (1957.-1960.), (Paxton, 2004: 118, 119).

² Lavrentij Pavlovič Berija (1899.-1953.) bio je Ministar unutarnjih poslova Sovjetskog Saveza od 1938. do 1945. godine. Od 1941. do 1953. godine nalazio se na čelu Ministarstva za sigurnost. Imao je važnu ulogu u razvoju sovjetskih radnih logora, tzv. gulaga. Godine 1953. bio je uhićen pod raznim optužbama te je smaknut u prosincu iste godine.

je oslobađanje zatvorenika osuđenih na kaznu do 5 godina zatvora, a onima koji su osuđeni na kaznu zatvora više od 5 godina kazna bi se prepolovila (Vdovin, 2014: 344). No, 1953. godine oslobođeno je svega oko 4.000 ljudi (Boffa, 1985: 330). Iduće godine nastavljen je proces rehabilitacije, ali on se odvijao izvan očiju javnosti. Do početka 1956. godine rehabilitiranih političkih zatvorenika bilo je oko 16.000 (Vdovin, 2014: 350). Service pak navodi „kako je do 1956. godine tek nekih 7.000 obnovljenih sudskih procesa završilo sudskom rehabilitacijom zatvorenika (Service, 2014: 345). Ipak, teško je utvrditi točan broj rehabilitiranih i puštenih na slobodu. Proces revizije tekao je sporo. Bila je osnovana i komisija koja je istraživala staljinističke represije i terore počinjene 30-ih godina pa nadalje. Na čelu te komisije bio je Pospjelov, sljedbenik Staljinovog kulta (Boffa, 1985: 348). Pospjelov je u svom izvještaju za Prezidij priznao kako masovne presude iz razdoblja Staljinove samovoljne vladavine nisu bile pravno utemeljene (Boffa, 1985: 348). Za sva bezakonja opuzio je isključivo Staljina i njegove najbliže suradnike (Jemeljanov, 2008). Upravo su rezultati istrage Pospjelove komisije poslužili kao temelj budućeg poznatog govora Hruščova iz 1956. godine, u kojem je osudio Staljinove zločine čime je službeno započeo proces destaljinizacije u Sovjetskom Savezu.

U međuvremenu, u sovjetskom društvu osjećala se promjena uzrokovana popuštanjem represije. Sve više oslobođenih ljudi vraćalo se iz kampova, logora i zatvora s raznim svjedočanstvima. Ublažila se cenzura u tisku pa je piscima i novinarima, u određenoj mjeri bilo dozvoljeno pisati i objavljivati djela i članke o proživljavanjima u radnim logorima i zatvorima. Time je sovjetski intelektualni život ušao u novo razdoblje, koje je publicist Ilja Erenburg po svom istoimenom djelu iz 1954. godine nazvao „otopljavanje“. Dok je u kinu i književnosti zavladao djelomična sloboda, u pisanju povijesti i dalje se provodio strogi nadzor. Jer legitimacija sovjetskog režima ovisila je o „ispravnom opisivanju prošlosti“ (Kenez, 2006: 190). Uz to, Hruščov je pod svoju kontrolu uzeo Opći odjel CK, pod čijim su se nadzorom nalazili tajni partijski dokumenti i arhivi, a Jemeljanov još navodi kako su neki papiri Berije i dokumenti o Staljinu bili uništeni (Jemeljanov, 2008).

Nadalje, 5. studenog 1955. godine na zasjedanju Prezidija CK raspravljalo se o obilježavanju nadolazećeg rođendana Staljina. Hruščov je tada predložio: „Datum će se obilježiti samo u tisku; skupovi se neće održavati“ (Jemeljanov, 2008). Na kraju rasprave bila je prihvaćena odluka: „Na Staljinov rođendan – 21. prosinca naglasak će se staviti na njegov život i djelovanje objavljivanjem članaka u tisku i u emisijama na radiju. Rođendan će se 21.

prosinca poklapati s dodjelom Međunarodne Staljinove nagrade“ (Jemeljanov, 2008). Uz to, na taj dan u središnjim je novinama bila objavljena i fotografija velikog vođe.

3.1 XX. KONGRES KOMUNISTIČKE PARTIJE SOVJETSKOG SAVEZA

Od 14. do 25. veljače 1956. godine u Moskvi je održan XX. kongres Komunističke partije Sovjetskog Saveza, prvi poslije smrti Staljina. Na kongresu se, između ostalog, analizirala situacija u svijetu, govorilo se o raspadu starih kolonijalnih carstava, kritizirao se kapitalizam. Međutim, prepoznatljivo obilježje XX. kongresu dao je Hruščov posljednjeg dana Kongresa svojim poznatim „tajnim govorom“. U tom četverosatnom govoru Hruščov je iznio negativnu ocjenu Staljina i njegovog kulta ličnosti te je osudio zločine počinjene u vrijeme njegove vlasti. Zapravo, Hruščov je na zatvorenoj sjednici 25. veljače pročitao izvještaj pod nazivom „O kultu pojedinca i njegovim posljedicama“ kojim je službeno započeo proces destaljinizacije u Sovjetskom Savezu.

Hruščov je u svom govoru osudio Staljinov način vladanja i represije koje je provodio nad stanovništvom. Tvrdio je kako Staljin „apsolutno nije tolerirao kolektivnost u rukovodstvu i u poslu“, te je „practicirao grubo nasilje prema svemu što se protivilo njegovom mišljenju (...)“ (Jemeljanov, 2008). Hruščov je dalje istaknuo kako „Staljin nije djelovao metodom uvjeravanja, objašnjavanja i strpljive suradnje s ljudima, nego nametanjem svojih ideja i zahtjevanjem apsolutne pokornosti njegovom mišljenju“ (Sakwa, 1991: 306). Naveo je da je „Staljin skrenuo s pravog puta 1934. godine ubojstvom Kirova³ i početkom masovnog terora“ (Kenez, 2006: 192). Hruščov je osudio Staljinove čistke iz 1937. i 1938. godine počinjene nad neistomišljenicima. Za optuživanje i zatvaranje političkih neistomišljenika Staljin i njegovi represivni aparati najčešće su se koristili optužbom „neprijatelj naroda“. Upravo je Hruščov u svom govoru prvi puta službeno „neprijatelje naroda nazvao poštenim građanima“ (Vdovin, 2014: 351). Specifično je bilo što je Hruščov kao žrtve naveo samo političke neistomišljenike, odnosno visoke partijske dužnosnike, kojih je bilo nekoliko tisuća, ali nije spominjao milijune umrlih koji nisu bili ni na kakvom položaju u javnom životu (Service, 2014: 341). Staljin je optužio kao glavnog krivca za zločine, odnosno za onog koji je samostalno donosio odluke o teroru. Uz Staljina prozvao je i njegove

³ Sergej Mironovič Kirov (1886.-1934.) nalazio se na čelu Komunističke partije u Lenjingradu od 1926. godine. Od 1930. godine bio je član Politbira. Suprotstavio se Staljinovoj vlasti 1934. godine nakon XVII. kongresa Komunističke partije Sovjetskog Saveza. Tada je Staljinova titula generalnog sekretara preimenovana u „sekretara“ čime je Staljin dobio isti rang kao i Kirov (Service, 2014: 228). Uz to, Kirov se zalagao za određene olakšice radnicima i seljacima. Ubijen je 1934. godine. Njegovim ubojstvom Staljin je NKVD-u dao ovlasti uhićenja i vršenja egzekucija po svojoj volji (Service, 2014: 229). Time je ujedno započelo razdoblje masovnih terora, tzv. čistki u Sovjetskom Savezu.

najbliže suradnike, rukovodioce tajne policije. Ipak, prozivka je bila najvećim dijelom usmjerena na Staljina osobno, jer osim što je Partiju trebalo ograditi od osuda, „najvažnije je bilo skinuti Staljina s pijedestala javnog štovanja“ (Service, 2014: 341).

Uz to, Hruščov je u govoru optužio Staljina za zanemarivanje upozorenja o invaziji Nijemaca na SSSR u lipnju 1941. godine. Tvrdio je kako je Staljin ignorirao upozorenja britanskog premijera Churchilla kao i svojih vojnih zapovjednika, pa čak i najave rata od protivničke vojske. Staljina je smatrao krivim jer nije na vrijeme opremio vojsku za rat, što je imalo za posljedicu početne poraze uz stradanja i pogibiju velikog broja vojnika. Uvjeravao je prisutne: „Da je naša industrija bila na vrijeme i na odgovarajući način mobilizirana za rad za potrebe vojske, naši gubitci u vrijeme rata bili bi daleko manji. Međutim, takva mobilizacija nije započela na vrijeme“ (Jemeljanov, 2008). Naveo je kako se za pretrpljene poraze Staljin lažno opravdavo neočekivanošću njemačkog napada na SSSR.

Dalje u govoru Hruščov je Staljina okrivio za sve probleme iz poslijeratnog perioda: za prekid političkih i gospodarskih veza s bivšim ratnim saveznicima, a kasnije i s komunističkom Jugoslavijom, za poteškoće pri obnavljanju narodnog gospodarstva u Sovjetskom Savezu, koje je bilo uništeno njemačkom invazijom (Jemeljanov, 2008). Hruščov je tvrdio kako je za sve pogrešne i loše Staljinove odluke kriv upravo njegov dominantan karakter. Optuživao ga je za autoritativnost, strahovladu, samovolju i tvrdoglavost, a nazvao ga je čak i neznaicom. Nakon kritike osobnosti Staljina, na kraju govora Hruščov je pozvao „boljševički osuditi i iskorijeniti kult ličnosti, koji je stran marksizmu-lenjinizmu“ (Jemeljanov, 2008). Hruščov je još smatrao potrebnim „u potpunosti obnoviti lenjinističke principe sovjetske socijalističke Demokracije, izražene u Ustavu SSSR-a“ (Jemeljanov, 2008). Dakle, namjeravao je „utemeljiti legitimitet vlasti sovjetskih komunista na tradiciji Lenjina (...)“ (Holzer, 2002: 115).

Sve rezolucije XX. kongresa bile su prihvaćene jednoglasno. Među njima „jednoglasno je na razmatranje bila prihvaćena i kratka rezolucija, kao odobrenje tajnog izvještaja Hruščova“ (Jemeljanov, 2008). Odobravanjem izvještaja Hruščova sa zatvorene sjednice Kongresa i zatvaranjem cjelokupnog Kongresa, za Sovjetski je Savez počelo novo svjetlije razdoblje, tijekom kojeg su se čelni ljudi Partije trudili raskinuti s ostavštinom tmurnog „perioda kulta ličnosti“.

3.2 POSLJEDICE XX. KONGRESA KPSS-a

Nakon završetka XX. kongresa KPSS-a partijski vrh odlučio je sa sadržajem „tajnog govora“ upoznati samo članove Partije. Sve do vlasti Gorbačova (1985. – 1991. godine) „tajni govor“ nije se objavljivao u tisku za široku javnost. Zbog straha od moguće negativne reakcije sovjetskog društva na osudu Staljina, Hruščov je sadržaj svog govora odlučio zadržati u krugu najbližih suradnika. Osim toga, objavljivanjem izvještaja moglo je doći do nemira u drugim komunističkim zemljama, koje su uzor svog režima vidjele u Sovjetskom Savezu. Ipak, pismo s kratkim sadržajem Hruščovljeva govora čitalo se u partijskim organizacijama, na javnim skupovima, radnim mjestima, ali i na sveučilištima. Tako se s osudom kulta ličnosti Staljina, kroz par tjedana upoznalo nekoliko milijuna sovjetskih stanovnika. Na Zapadu je tekst „tajnog govora“ objavljen zahvaljujući američkim špijunima, koji su se domogli govora i požurili s njegovom objavom.

Osuda i promjena odnosa prema Staljinu i razdoblju njegove vlasti od strane partijskog vrha izazvala je podvojena mišljenja u sovjetskom društvu. Gotovo odmah nakon Kongresa nestala je većina Staljinovih portreta sa zidova trgovina i ostalih javnih mjesta (Vdovin, 2014: 351). U novinama su se objavljivali samo sažeci „tajnog govora“, no i oni su izazivali pomutnju u društvu. Većina je ljudi prvi puta saznala informacije o zločinima iz 30-ih i 40-ih godina (Service, 2014: 342). U novinama *Pravda* 28. ožujka 1956. godine objavljen je članak pod nazivom „Zašto je kult ličnosti stran duhu marksizma-lenjinizma“, u kojem je prvi puta pojam „kulta ličnosti“ bio povezan upravo s osobom Staljina (Vdovin, 2014: 351). Sovjetskoj javnosti nije bilo u potpunosti jasno kako je došlo do tako naglog zaokreta u partijskom rukovodstvu, kako se sada ocrnjuje vođa kojeg su tri godine ranije sa suzama sahranili. Dvojbe su se najviše javljale kod mlađih generacija, kod onih koji su se rodili i školovali u vrijeme Staljinove vlasti i koji nisu znali da je Staljin poticao opisane i u javnosti iznešene zločine (Service, 2014: 342). Oni su cijeli svoj život živjeli s „vjerom u mudrost Staljina“, bili su odgajani u vrijeme kada su se riječi Staljina smatrale zapovijedima koje je trebalo ispuniti (Jemeljanov, 2008). Tim mladim ljudima, kojima je bilo 18-20 godina, najteže je padala činjenica da je njihov vođa okrivljen za mnogobrojne zločine počinjene nad vlastitim narodom.

Uz to, u Gruziji je došlo do većih demonstracija u svrhu zaštite Staljina i njegovog razdoblja. U rodnoj zemlji velikog vođe, njega se još uvijek slavilo kao „narodnog heroja“ (Service, 2014: 342). Staljinovi sunarodnjaci i čuvari njegova nasljeđa nisu prihvaćali novu sliku Staljina kao tiranina. Sakwa navodi kako je „5.–9. ožujka 1956. godine na demonstraciji

u Tbilisiju u znak sjećanja na Staljina nekoliko tisuća demonstranata rastjerano tenkovima i oklopnim vozilima, koji su ujedno iza sebe ostavili na desetke mrtvih“ (Sakwa, 1991: 313). U većim gradovima Sovjetskog Saveza nije došlo do značajnih nemira, no stanovništvo je ipak pokazivalo znakove neslaganja s novom politikom raskida sa Staljinom. Tako su tijekom svečanosti povodom obilježavanja praznika Prvog svibnja, u svečanim kolonama sudionici nosili u rukama portrete Staljina. U baltičkim zemljama Litvi, Letoniji i Estoniji na partijskim se sastancima optuživalo poratnu politiku (Boffa, 1985: 355). Poljaci, koji su najčešće imali negativno mišljenje o Staljinu, svoje nezadovoljstvo iskazivali su kroz brojne štrajkove i nemire. Do pobune protiv sovjetske dominacije došlo je i u sovjetskom satelitu Mađarskoj, gdje se zahtjevala temeljna reforma režima (Service, 2014: 343). Pojedini nemiri i različiti stavovi sovjetskog društva o Staljinu obilježili su godine nakon XX. kongresa KPSS-a.

Zbog određenih nemira i podijeljenosti sovjetskog društva, koji su uzrokovani preizravnim kritiziranjem i osuđivanjem Staljina, položaj Hruščova i njegovih najbližih suradnika našao se pod prijetnjom. Tako je 30. lipnja 1956. godine objavljena odluka Centralnog komiteta KPSS-a „O pobjeđivanju kulta ličnosti i njegovih posljedica“ u kojoj se nisu isticale negativne osobine Staljina kao uzroci protuzakonitih represija, već se objašnjavalo kako je Staljin dopustio odstupanja od marksizma-lenjinizma (Jemeljanov, 2008). Pokušalo se opravdati djelovanje sovjetske politike u prošlosti. Da bi se približilo narodu, partijsko je rukovodstvo nastavilo s revizijama osuda koje su se izvršile u vrijeme staljinističkih represija. Sada su oslobođanja iz logora postala masovna, iako za većinu žrtava tek posthumna (Service, 2014: 345). Deportiranima je bilo dopušteno da se vrate u svoje zavičaje i domove. Ljudi koji su se vratili svojim obiteljima razgovarali su o proživljenom teroru. Iako su se u tisku izbjegavale ili cenzurirale priče žrtva iz logora i zatvora, u društvu se osjećalo olakšanje, veća otvorenost i prestanak strahovlade.

Ipak, u Sovjetskom Savezu osoba i ime Staljina često su se izbjegavali u javnosti. Staljina se više nije prikazivalo na umjetničkim slikama, nije ga se spominjalo ni u filmovima o sovjetskoj povijesti (Jemeljanov, 2008). Na izvanrednom XXI. Kongresu KPSS-a početkom 1959. godine, u izvještaju „Velike pobjede sovjetskog naroda“ Hruščov ipak nije uputio nikakve kritike na račun Staljina (Jemeljanov, 2008). Povodom obilježavanja 80. rođendana Staljina, 21. prosinca 1959. godine, u novinama *Pravda* objavljen je članak u spomen vodi, u kojem su se neprestano miješale pozitivna i negativna ocjena Staljina. Promjena odnosa partijskog vrha prema Staljinu vidljiva je i kroz objavljivanje prva tri sveska „Povijesti Velikog Domovinskog rata Sovjetskog Saveza 1941. – 1945.“. Tako se u prvom svesku, koji

se bavi predratnom povijesti Sovjetskog Saveza, Staljinovo ime spominjalo rjeđe nego ono Hruščova, a Jemeljanov još navodi kako su se Staljinova djelovanja prikrivala pojmovima „Sovjetska vlada“, „rukovodstvo države“, „Partija“ (Jemeljanov, 2008). U drugom svesku, gdje se opisivalo razdoblje rata od 22. lipnja 1941. do studenog 1942. godine, Staljinovo se ime pojavljivalo više puta nego Hruščovljevo, ali njegovo se djelovanje i dalje prikrivalo širim pojmovima. U trećem svesku Staljinovo se ime ponovno rjeđe spominjalo od Hruščovljeva. Na taj se način partijski vrh sve više udaljavao od nasljeđa i značenja Staljina, a time je vukao i sovjetsko društvo prema novim shvaćanjima Staljinove uloge u sovjetskoj povijesti.

3.3 XXII. KONGRES KOMUNISTIČKE PARTIJE SOVJETSKOG SAVEZA

Do novog obračuna Hruščova sa Staljinovom ideologijom došlo je na XXII. kongresu KPSS-a, koji se održavao u Moskvi od 17. do 31. listopada 1961. godine. Osuda Staljina ponovno je, kao i na XX. kongresu KPSS-a 1956. godine, bila osobna, isticali su se Staljinovi nedostaci i počinjeni zločini. No za razliku od „tajnog govora“ iz 1956. godine, ovog puta Hruščovljeve osude izrečene su javno te su tiskane i objavljene javnosti.

Do značajnog događaja došlo je nakon svjedočenja stare članice Komunističke partije Dore Abramovne Lazurkine, koja je ispričala kako joj se u snu ukazao Lenjin koji se požalio kako mu je nelagodno ležati kraj mrtvog tijela Staljina. Nakon tog svjedočanstva odlučeno je „da se tijelo Staljina premjesti iz zajedničkog mauzoleja i pokopa u jednostavnu grobnicu s bistom izvan zidina Kremlja“ (Service, 2014: 359).

3.4 POSLJEDICE XXII. KONGRESA KPSS-a

Osim premještanja Staljinovog groba s Crvenog trga, preimenovani su gradovi, ulice i trgovi koji su dotad nosili Staljinovo ime. Grad Staljino preimenovan je u Donjeck, Staljinabad u Dušanbe, Staljiniri u Chinvali (Jemeljanov, 2008). Čak je „simbol junačke pobjede ruskog naroda“ iz Drugog svjetskog rata – Staljingrad – preimenovan u Volgograd, dok je stanica moskovskog metroa *Staljinskaja* preimenovana u *Semenovskuju* (Jemeljanov, 2008). Portreti Staljina na javnim zidovima premazivali su se bojama, a srušeni su i spomenici velikog vođe. Samo u rodnom mjestu Staljina, u Gori u Gruziji, sačuvan je njegov spomenik nedaleko od njegove rodne kuće. Tamo je ujedno sačuvan i muzej posvećen njegovom životu i djelatnosti (Jemeljanov, 2008). Jemeljanov još navodi kako su iz dokumentarnih filmova bili izrezani kadrovi u kojima se pojavljivao Staljin. Prema mišljenju Jemeljanova Hruščov se

trudio zbaciti Staljina s panteona velikih sovjetskih vođa, ali i udaljiti ga iz povijesnog sjećanja naroda (Jemeljanov, 2008).

Velike su posljedice XXII. kongresa KPSS-a bile vidljive na području umjetnosti, posebno književnosti. Iako se cenzura i dalje provodila ona je ipak popustila te se slobodnije pisalo o tragedijama ljudi iz vremena Staljinove vladavine. Smjela su se spominjati i imena žrtava Staljinove represije (Boffa, 1985: 420). Nakon dugog vremena zabrana, na Hruščovljevu je inicijativu 1962. godine, dopušteno objavljivanje knjige Aleksandra Solženjicina pod nazivom *Jedan dan Ivana Denisoviča*. Autor je u romanu opisao jedan dan „u životu građevinskog radnika u jednom od Staljinovih logora“ (Service, 2014: 363). Uz to, na javnim mjestima bilo je dopušteno slušati zapadnjačku glazbu. Slikarima se dopuštalo eksperimentiranje s različitim stilovima, koji su dotad bili sukobljeni s realističkom tehnikom, koju je partijska vlast odobravalala (Service, 2014: 363). Kako navodi Boffa „kultura je bila podijeljena na dva dijela koje se sumarno može nazvati „staljinističkom“ i „antistaljinističkom“ (...)“ (Boffa, 1985: 423). Kako među književnicima, tako i u cjelokupnom sovjetskom društvu još uvijek su postojala podvojena mišljenja o pokojnom vođi. Bilo je onih koji su branili njegovu djelatnost i onih koji su osuđivali represiju pod kojom su živjeli u razdoblju njegove vladavine. Najviše Staljinovih zagovaratelja bilo je među činovništvom, partijskim i vojnim dužnosnicima. Oni nisu prihvaćali promjene odnosa prema bivšem vođi, kojeg su poštivali, iako je on ubijao ljude na položajima poput njihovih.

3.5 KRAJ VLASTI HRUŠČOVA

U takvom društvenom ozračju raslo je nezadovoljstvo samim Hruščovom. U razdoblju od 1962. do 1964. godine množili su se njegovi krivi potezi u vanjskoj, ali i u unutarnjoj politici. Kako su se gomilale kritike na njegov račun, tako se 1964. godine spremala njegova smjena. U vrijeme kada je Hruščov bio na odmoru, u Moskvi se sastao Prezidij kako bi donio odluku o njegovom smjenjivanju. Nakon toga, Hruščov je pozvan u Moskvu gdje mu je pročitana jednoglasna odluka o smjenjivanju sa svih glavnih funkcija. Tako je 16. listopada 1964. godine u novinama objavljeno da je ostavka Hruščova „podnešena radi poodmakle dobi i lošeg zdravlja“ (Boffa, 1985: 444). Odlazak Staljinovog najvećeg kritičara zaustavio je proces destaljinizacije u sovjetskom društvu. Hruščov u desetljeću svoje vladavine nije uspio cjelokupno sovjetsko društvo uvjeriti u osobnu krivicu Staljina za sve počinjene zločine i represije u vrijeme njegove vladavine. Jer cilj Hruščova, još od XX. kongresa KPSS-a iz 1956. godine, bio je skinuti političku odgovornost za počinjene zločine sa Staljinovog okruženja i prebaciti ju na Staljina osobno, ali i na njegove najbliže, time i najopasnije

suradnike. Hruščov je kroz osude bivšeg vođe htio ukazati na njegove osobne nedostatke, na njegove krive odluke. Želio je skinuti krivnju sa sovjetskog režima i ideologije, a prikazati Staljina kao jedinog krivca za probleme u Sovjetskom Savezu. Smatrao je kako je gradnjom svog kulta ličnosti Staljin prekršio temeljne odrednice ideologije marksizma-lenjinizma, čime je vlast s kolektivnog rukovodstva prešla u ruke pojedinca, totalitarnog vođe Staljina. Ipak, poslijeratno sovjetsko društvo nije bilo spremno na takvu brzu promjenu, jer ono nije zaboravilo preminulog vođu koji im donio pobjedu u Velikom Domovinskom ratu. To povlači posljedicu da se sovjetsko društvo u prvoj polovici 60-ih godina 20. stoljeća našlo na raskrižju mišljenja i odnosa prema velikom vodi Staljinu.

4 RAZDOBLJE VLADAVINE BREŽNJEVA

U listopadu 1964. godine kada je Nikita Hruščov bio prisiljen dati ostavku sa svih funkcija koje je obnašao na političkom vrhu Sovjetskog Saveza, na Plenumu Centralnog komiteta KPSS-a na mjesto prvog sekretara CK KPSS-a izabran je Leonid Iljič Brežnjev. On je od 1957. godine bio član Prezidija KPSS-a, a od 1960. godine predsjednik Prezidija Vrhovnog sovjeta, odnosno predsjednik države. Godine 1964. uz Brežnjeva, na mjesto premijera Sovjetskog Saveza, odnosno predsjednika Ministarskog vijeća izabran je Aleksej Nikolajevič Kosigin, dok je Nikolaj Viktorovič Podgorni zamijenio Brežnjeva na mjestu predsjednika Prezidija Vrhovnog sovjeta. Brežnjev je 1977. godine zauzeo predsjedničko mjesto umjesto Podgornog i time postao prvi sovjetski vođa koji je istovremeno bio na čelu Partije i države. Na čelu KPSS-a uspio se zadržati osamnaest godina, duže od bilo kojeg sovjetskog vođe osim Staljina (Paxton, 2004: 125).

Povodom obilježavanja 20. obljetnice Pobjede sovjetskog naroda nad Hitlerovom Njemačkom, godine 1965. u Prezidiju i Sekretarijatu CK KPSS-a raspravljalo se o budućem odnosu prema Staljinu. U raspravama su se istaknule dvije struje. Većina je zastupala mišljenje kako Staljin zaslužuje pozitivnu ocjenu. Brežnjev, koji je pripremao svoj izvještaj povodom obljetnice, odlučio je poslušati Andropova, tada člana Centralnog komiteta KPSS-a, koji je smatrao da u potpunosti treba izbjegavati ime Staljina. Tako je Brežnjev u svom izvještaju na svečanom zasjedanju 8. svibnja 1965. godine na 20. godišnjicu Pobjede samo jednom spomenuo ime Staljina (Jemeljanov, 2008). Sam spomen velikog vođe izazvao je odobravanje i partijskog vrha, ali i dijela sovjetskog društva koje je još uvijek na Staljina gledalo pozitivno. Jemeljanov još spominje kako je godine 1965. objavljen posljednji, šesti svezak „Povijesti Velikog Domovinskog rata Sovjetskog Saveza 1941. – 1945.“, u kojem se ime Staljina spomenulo 38 puta, ali u poprilično negativnom svjetlu. Uz to, ističe kako takva negativna ocjena nije izazvala neodobravanje od strane vlasti (Jemeljanov, 2008).

Istovremeno, u sovjetskoj su se javnosti sve češće pojavljivala objavljena djela i memoari bivših Staljinovih vojnih zapovjednika. Među tim djelima najpoznatiji su memoari maršala G. K. Žukova, u kojima je Žukov pozitivno ocjenio Staljina i njegovu djelatnost. Snimali su se i filmovi, u kojima se pojavljivao lik Staljina. U vrijeme Brežnjevljeve vlasti, u Sovjetskom Savezu ponovno se slobodnije pisalo i govorilo o Staljinu i razdoblju njegove vladavine.

Do konkretnije promjene na putu vraćanja štovanju Staljina, a raskidu s Hruščovljevim nasljeđem došlo je tijekom XXIII. kongresa KPSS-a 1966. godine, kada je Prezidij preimenovan u Politbiro, a Brežnjev je svoju titulu prvog sekretara CK promijenio u generalni sekretar CK KPSS-a, titulu koju je koristio Staljin. Već iduće godine izostavljeno je ime i uloga Staljina u sovjetskoj povijesti povodom obilježavanja 50. obljetnice Oktobarske revolucije. Prešućivanje Staljinovog imena proizašlo je iz još uvijek prisutne proturječnosti i neodlučnosti među državnim vodstvom. Godine 1969. obilježavao se 90. rođendan Staljina. Na sjednici Politbiroa ponovno se raspravljalo o odnosu prema Staljinu i treba li uopće objavljivati članak u tisku povodom tog događaja. Mišljenja su se u partijskom vrhu razilazila. Neki su smatrali kako je potrebno objaviti članak, jer narod to očekuje, dok su drugi smatrali da bi članak o Staljinu donio samo štetu u već podijeljenom društvu. Nakon rasprava, odlučeno je da se članak objavi. Brežnjev je tom prilikom rekao: „(...) Ako objavimo članak, bit će svakome jasno kako se ne bojimo izravno i jasno govoriti istinu o Staljinu, ukazati na mjesto, koje je zauzimao u povijesti (...)“ (Jemeljanov, 2008). Članak je bio objavljen u *Pravdi* 21. prosinca 1969. godine. U članku je, između ostalog, pisalo kako je Staljin „počeo postepeno odstupati od lenjinističkih principa kolektivnog rukovodstva i norma partijskog života, preuveličavao je vlastite zasluge u uspjesima Partije i cjelokupnog sovjetskog naroda, vjerovao je u svoju nepogrešivost. Kao rezultat došlo je do neopravdanog ograničenja demokracije i grubog narušavanja socijalističkih zakonitosti, neutemeljenih represija protiv istaknutih partijskih, državnih i vojnih djelatnika“ (Jemeljanov, 2008). Dakle, još uvijek su se nazirala različita mišljenja i neodlučnost državnog vrha kada je riječ bila o Staljinu. Partijski vrh strahovao je od moguće negativne reakcije sovjetskog društva u slučaju preneglog zaokreta u odnosu na Staljina, pa je vraćanje ugleda velikom vođi teklo postepeno, iako do prave službene rehabilitacije Staljina nikada nije došlo (Holzer, 2002: 115).

S obzirom da se partijski vrh Sovjetskog Saveza posvetio stabilizaciji zemlje, odnos prema Staljinu našao se u drugom planu. Provodila se tzv. politika prešućivanja. U javnosti se jednostavno izbjegavalo spominjanje Staljinovog imena. Jemeljanov tvrdi kako „se smatralo da na taj način država može usmjeriti sve snage na rješavanje praktičnih zadaća razvitka narodnog gospodarstva i socijalnih problema države“ (Jemeljanov, 2008). Povodom obilježavanja 100. rođendana Staljina 1979. godine ponovno je u novinama *Pravda* objavljen članak u spomen vođi. Članak je bio veoma sličan člancima, koji su bili objavljeni deset i dvadeset godina ranije istim povodom. U članku su iznešene „činjenice o djelatnosti Staljina prije 1917. godine i u prve poslijerevolucionarne godine“ (Jemeljanov, 2008). Uz to, ponovno

su se Staljinova osobna dostignuća prepisivala „Partiji“ ili „vodećim kadrovima KP-a“. Protiv takve vrste politike u narodu je dolazilo do manjih nereda, ali oni nisu nikada poprimili masovni karakter, pa im ni vlast nije pridavala veće značenje. Većina stanovništva s nostalgijom se prisjećala Staljina i njegovog razdoblja prije rata, ratne pobjede, ali i poslijeratnog doba kada se zemlja ubrzano obnavljala od razaranja.

Kako je došlo do takvog preokreta u mišljenu partijskog vrha prema Staljinu? Činjenica je da su se nakon prisilne ostavke Hruščova na čelu SSSR-a našle figure na koje je Staljin rano izvršio svoj utjecaj. Do značajnog prijeloma u njihovim karijerama došlo je 30-ih godina, kada su, našavši se na Staljinovoj strani u velikim partijskim čistkama, dobili vodeće položaje u KPSS-u. Sam je Staljin mnoge od njih postavio na vodeće državne položaje, a upravo je on postavio Brežnjeva u sastav proširenog Prezidija CK (Jemeljanov, 2008). Tako se rodilo novo pokoljenje KPSS-a, partijska „trojka“ (Kosigin, Podgorni, Brežnjev), koja se politički afirmirala u razdoblju utjecajnog „kulta ličnosti“ Staljina, i odavde potječe još uvijek pozitivno mišljenje o preminulom vođi.

5 INTERREGNUM ANDROPOVA I ČERNJENKA

Dva dana nakon Brežnjevljeve smrti u studenom 1982. godine za generalnog sekretara KPSS-a izabran je Jurij Vladimirovič Andropov. Za vrijeme njegove kratke vladavine počele su se provoditi neke radikalnije reforme s ciljem poboljšanja discipline u društvu. Andropov je tvrdio „da su politička i društvena disciplina preduvjeti za gospodarski razvoj, a upravo je rast gospodarstva bio potreban ako se željelo podići životni standard sovjetskih građana (...)“ (Service, 2014: 419). Započeo je borbu protiv korupcije, smijenio je mnogo visokih partijskih dužnosnika koje je zamijenio svojim istomišljenicima. Po pitanju ideologije bio je veliki pobornik marksizma-lenjinizma. Zbog njegove dinamičnosti i odlučnosti za uvođenjem promjena neki ga „opisuju prijelaznom figurom između konzervatizma Brežnjeva i radikalizma Gorbačova“ (Paxton, 2004: 128).

Početakom 1984. godine, nakon smrti Andropova, na mjesto generalnog sekretara KPSS-a i predsjednika Politbiroa Vrhovnog sovjeta izabran je Konstantin Ustinovič Černjenko. U vrijeme kada je stupio na vlast Černjenko je imao 73 godine i teži oblik astme pa su njegovi suradnici obavljali veći dio njegovog posla. Service navodi kako je Černjenko imao površno obrazovanje, a istaknuo se svojom konzervativnošću (Service, 2014: 424). Umjesto Černjenka Politbiroom i Sekretarijatom najčešće je upravljao njegov neslužbeni zamjenik Mihail Sergejevič Gorbačov.

Jedno od prepoznatljivih obilježja kratke vlasti Černjenka bilo je ponovno prostaljinističko ozračje. Staljinističko raspoloženje vladalo je među starijom generacijom Politbiroa, koja se protivila politici destaljinizacije Hruščova, a predlagala je rehabilitaciju Maljenkova i Kaganoviča (Vdovin, 2014: 441). Dakako, postojala je i druga struja, koje je isticala moguće uznemirenje i podjele u društvu u slučaju provedbe rehabilitacije bivših partijskih dužnosnika. Ipak, provedena je rehabilitacija i vraćanje članstva u partiji Molotovu, za koje se zalagao sam Černjenko. Uz to, kako se približavala 40. obljetnica Pobjede u Velikom Domovinskom ratu, neki su „predlagali obilježiti taj dan ponovnim vraćanjem Volgogradu ime – Staljingrad“ (Vdovin, 2014: 442). Do ispunjenja navedenog prijedloga ipak nije došlo zbog smrti Černjenka 10. ožujka 1985. godine.

Kratko međuvlašće Andropova i Černjenka nisu obilježila značajnija politička postignuća. U sovjetskoj historiografiji oni se smatraju predstavnicima prijelaznog razdoblja od Brežnjevljeva konzervatizma i svojevrzne „brežnjevizacije“ prema reformama naklonjenom Gorbačovu. Što se tiče odnosa prema Staljinu, u korištenoj literaturi vrlo je malo

primjera i podataka. Osim postupka rehabilitacije bivših partijskih dužnosnika i ponovnog staljinističkog ozračja u vrijeme Černjenka, ne navode se drugi primjeri odnosa sovjetske vlasti prema Staljinu.

6 RAZDOBLJE VLADAVINE GORBAČOVA

Već 11. ožujka 1985. godine, samo dan nakon smrti Černjenka, Mihail Sergejevič Gorbačov izabran je na mjesto generalnog sekretara CK KPSS-a. Od 1980. godine Gorbačov je bio punopravni član Politbiroa. U vrijeme vladavine Andropova bio je drugi sekretar, ali i neslužbeni zamjenik bolesnog Černjenka. Za razliku od prijašnjih sovjetskih vođa Gorbačov je bio visoko obrazovan. U samo nekoliko mjeseci uspio je smijeniti stari kadar iz partijskog vrha te ih zamijeniti novim obrazovanijim članovima. Tako su punopravnim članovima Politbiroa postali su Jegor Kuzmič Ligačov, Nikolaj Ivanovič Rižkov i Viktor Mihajlovič Čebrikov (Service, 2014: 428). Na mjesto predsjednika Prezidija došao je Andrej Andrejevič Gromiko.

Gorbačovljev odnos, ali i odnos tadašnjeg partijskog vrha prema Staljinu često se može opisati kao dvosmislen. Početkom 1987. godine na Plenumu CK KPSS-a Gorbačov je „osudio Staljina i trajne posljedice njegove politike“ (Service, 2014: 439). Povodom obilježavanja 70. obljetnice Oktobarske revolucije na sjednici Politbiroa 15. listopada 1987. godine raspravljalo se o stavu kojeg je trebalo zauzeti prema Staljinu. Ponovno su se istaknule dvije suprotstavljene struje. Na kraju je među partijskim dužnosnicima prevladalo više antistaljinističko raspoloženje. Gromiko je osudio kult ličnosti Staljina, Rižkov je za represije 30-ih godina optuživao isključivo Staljina, a Gorbačov je zaključio kako je „odsustvo demokracije omogućilo formiranje kulta ličnosti i naučilo mase ljudi miriti se s represijama“ (Jemeljanov, 2008). S druge strane, Gorbačov se u svom izvještaju povodom 70. obljetnice Oktobarske revolucije „pridržavao uravnoteženog pristupa“ te je ocjenio ulogu Staljina u Velikom Domovinskom ratu rekavši: „U postizanju Pobjede ulogu su odigrali ogromna volja, osjećaj svrhe, ustrajnost, umijeće organiziranja i discipliniranja ljudi, odnosno osobine koje su se razvile kod Staljina u godinama rata“ (Jemeljanov, 2008). Dodao je kako se „sada provode mnoge diskusije o ulozi Staljina u našoj povijesti. Njegova ličnost je krajnje proturječna (...)“ (Jemeljanov, 2008). U studenom 1987. godine Gorbačov je ponovno osudio „zapovjedničko-administrativni sustav režima, za koji je tvrdio da je nastao u doba Staljinove vladavine (...)“, ali se ipak dvoumio kada je riječ bila o Staljinu, jer je „industrijska postignuća prve petoljetke i vojne pobjede u Drugom svjetskom ratu računao kao vrline“ (Service, 2014:441). Gorbačov i njegovi istomišljenici nisu dosljedno iznosili svoje mišljenje o Staljinu zbog straha od ponovnih podjela i pobuna u društvu kakve je uzrokovao Hruščov svojom osudom Staljina i režima, ali i zbog različitih stavova unutar partijskog vrha, koji je, kao i cjelokupno sovjetsko društvo, bio podijeljen u pitanju ocjene Staljina.

U sovjetskom se društvu osjetilo popuštanje u nadziranju tiska i medija. Već 1986. godine popustila je cenzura u tisku. U suprotnosti s time, na čelo nekih tjednih novina izabrani su radikalni istomišljenici Gorbačova koji su trebali „pomoći mu preoblikovati javno mišljenje“ (Service, 2014: 437). Usprkos tome, objavljivale su se knjige u kojima se opisivalo razdoblje Staljinovih represija, ali i knjige autora koji su ranije bili zabranjeni poput Pasternjaka, Brodskog i Nabokova. Oduševljenje u sovjetskom društvu izazvalo je prikazivanje filma *Pokajanje* gruzijskog redatelja Tengiza Abuladzea, koji je satirički prikazao razdoblje vladavine Staljina (Service, 2014: 438). Za razliku od kreativnih pisaca, za sovjetske povjesničare vrijedila su određena ograničenja u pisanju. Povjesničari su često morali favorizirati ideologiju države i „legitimizirati neligitimni poredak“ (Kenez, 2006: 256). Svjesnim pisanjem laži, izostavljanjem ili pogrešnim interpretiranjem činjenica pridonijeli su stvaranju idealizirane slike sovjetskog režima (Kenez, 2006: 256). U novom valu antistaljinizma Kenez navodi kako „do 1986. i 1987. godine nije ostalo povjesničara – branitelja Staljina (...)“ (Kenez, 2006: 256). Tako unatoč određenim slobodama i općem popuštanju represije koje su sovjetske vlasti dopustile, odnos prema nekim skupinama društva, kao u slučaju povjesničara, ostao je nepromijenjen.

Važan korak učinjen je u pitanju rehabilitacije optuženika iz razdoblja Staljinove vlasti. Kao i Hruščov, Gorbačov je također aktivno provodio rehabilitaciju. Vdovin navodi kako se upravo u vrijeme Gorbačovljeve vlasti provodila najaktivnija rehabilitacija, jer „1987. godine osnovana je Komisija Politbiroa CK za dodatno proučavanje materijala povezanih s represijama staljinističkog perioda“ (Vdovin, 2014: 356). Također, „u siječnju 1989. godine prihvaćena je naredba o ukidanju svih nezakonitih izvansudskih odluka (...). U skladu s tom naredbom do 1990. godine rehabilitirano je 807.288 ljudi“ (Vdovin, 2014: 356). Uz rehabilitacije, važan događaj koji je pozitivno prihvaćen u sovjetskoj javnosti bio je Gorbačovljev poziv disidentu⁴, cijenjenom fizičaru Andreju Saharovu da se vrati iz egzila u Gorkom, gdje je bio poslan kao protivnik režima (Service, 2014: 438). Sve su to bili značajni koraci u procesu popuštanja represije i uvođenja sloboda i demokracije koje je provodio Gorbačov, kojima se ujedno ograđivao od politike svog daljnjeg prethodnika, Staljina.

⁴ Disidenti su bili osobe, najčešće intelektualci, koji su osporavali službenu doktrinu, vanjsku i unutarnju politiku SSSR-a, zbog čega su dolazili u sukobe s vlašću, a čestu su bili prognani iz zemlje. Disidentsvo se pojavilo nakon XX. kongresa KPSS-a 1956. godine (Vdovin, 2014: 388).

6.1 PISMO NINE ANDREJEVE

U ožujku 1988. godine partijski vrh i sovjetsku javnost uznemirilo je pismo lenjingradske⁵ profesorice Nine Andrejeve u novinama *Sovetskaja Rossija*. Andrejeva je u svom pismu pod nazivom *Ne mogu odustati od principa* istaknula ključna neriješena pitanja iz sovjetske povijesti. Obratila je pozornost na položaj koji je Staljin tada zauzimao u sovjetskoj povijesti i ustvrdila je kako se, bez obzira na sve Staljinove pogreške, javnost i vlast „previše koncentriraju na negativne aspekte sovjetske povijesti i zaboravljaju na „slavne strane“ – klasna borba se nastavlja, a Zapad je još uvijek neprijateljska i subverzivna strana“ (Kenez, 2006: 259). Predložila je vlastima da Staljinu daju konkretnu, povijesnu ocjenu, koja neće ovisiti o stavovima vlasti već će biti rezultat povijesnog istraživanja (Jemeljanov, 2008).

Na sjednici Politbiroa 24. i 25. ožujka 1988. godine, raspravljalo se o pismu Nine Andrejeve i o ocjeni pismu s kojom će vlasti istupiti u javnosti. Većina članova Politbiroa ocjenila je pismo kao destruktivno, štetno i kao želju za povratkom staljinizma. Tek 5. travnja 1988. godine u novinama Pravda objavljen je članak kao odgovor partijskog vrha pismu Nine Andrejeve. U odgovoru je pisalo kako je „ličnost Staljina izuzetno kontradiktorna“ i kao takvoj joj treba pristupiti prilikom istraživanja i donošenja zaključaka (Sakwa, 1991: 433). Nadalje, isticalo se kako je „tijekom rasprava trebalo voditi računa o Staljinovom doprinosu u borbi za socijalizam (...), ali i o napravljenim političkim pogreškama (...)“ (Sakwa, 1991: 433). U odgovoru je još stajalo priznanje kako „kult ličnosti Staljina nije bio neizbježan“, ali je do njega došlo „zbog odstupanja od temeljnih principa socijalizma“ (Sakwa, 1991: 433). Dakle, odgovor sovjetskih vlasti objavljen je u antistaljinističkom ozračju. Jemeljanov navodi kako se nakon objavljenog odgovora u tisku sve češće negativno pisalo o Staljinu, a „svi koji su se protivili ocrnjivanju Staljina smatrani su neprijateljima društvenog progresa (...)“ (Jemeljanov, 2008).

6.2 POSLJEDNJE GODINE SOVJETSKOG SAVEZA

Godine 1990. na Kongresu narodnih deputata SSSR-a, osim što je Gorbačov izabran za predsjednika SSSR-a, donijeta je rezolucija u kojoj su se navodile teškoće s kojima se susretao Sovjetski Savez u to vrijeme. Dakako, u rezoluciji se nije izbjeglo spominjanje Staljina. Navodilo se kako „većina komunista (...) ne nosi odgovornost za zločine Staljina i njegovih suučesnika. Izostale su bilo kakve druge ocjene Staljina“ (Jemeljanov, 2008). Iste godine u Sovjetskom se Savezu pojavila prva biografija Staljina, i to kao prijevod mađarskih

⁵ Danas St. Peterburg.

autora. U knjizi je Staljin prikazan kao zatvorena i često gruba osoba. Pozivajući se na Hruščova, autori su krivili Staljina za gubitke i poraze sovjetske Crvene armije u Drugom svjetskom ratu. Ironično su istaknuli da se Staljin mogao ponositi jedino „izgradnjom centralizirane diktature, organizirane odozgo po pravilima stroge hijerarhije, na čijem je vrhu stajao on sam, posjedujući neograničenu vlast“ (Jemeljanov, 2008). Dakle, u javnosti su se i dalje iznosili negativni opisi Staljina te se tako utjecalo na intenzitet antistaljinističkih stavova u sovjetskom društvu.

Prije svrgavanja Gorbačova s vlasti i raspada Sovjetskog Saveza objavljen je sadržaj projekta novog programa KPSS-a 9. kolovoza 1991. godine. U tom programu spominjao se Staljin. Veličao se XX. kongres KPSS-a, dok je period Staljinove vladavine ocijenjen krajnje negativno. „Osuđene su masovne represije, došlo je do odricanja mnogih elemenata totalitarnog režima, počela je potraga novih oblika ekonomskog života“ (Jemeljanov, 2008). Zbog želje za provođenjem demokracije i preispitivanja sovjetske povijesti Gorbačov je na kraju svoje vladavine ostao antistaljinist pa su partijski vrh i sovjetsko društvo neposredno prije raspada Sovjetskog Saveza živjeli u antistaljinističkom ozračju.

7 ZAKLJUČAK

Smrću Staljina 1953. godine i dolaskom na vlast Hruščova u Sovjetskom je Savezu započeo proces destaljinizacije. Iako je Maljenkov bio prvi koji je progovorio o štetnosti Staljinovog kulta ličnosti, „tajnim govorom“ Hruščova na XX. kongresu KPSS-a 1956. godine i službenom osudom Staljina, njegovih zločina i kulta ličnosti, započeo je proces provođenja destaljinizacije. Osudu Staljina Hruščov je ponovio na XXII. kongresu KPSS-a 1961. godine. Zbunjeno sovjetsko društvo u nedoumici je gledalo na ovakav obrat u politici. Preko tiska i ostalih medija do sovjetskih građana dopirale su diktirane informacije s ciljem promjene javnog mišljenja o Staljinu. Stoga je došlo do podjele među stanovnicima, a izbijali su i nemiri među Staljinovim pristalicama, kao oni u Staljinovoj rodnoj Gruziji. Određeni dio društva i dalje je Staljina smatrao pozitivnom osobom, jer on im je donio pobjedu u Velikom Domovinskom ratu, ali i pridonio ubrzanoj poslijeratnoj obnovi. Najviše dvojbi i nezadovoljstva negativnim odnosom prema Staljinu iskazivale su mlađe generacije, koje su odrastale u Staljinovo vrijeme. Takve nove generacije ostale su nositelji pozitivne slike Staljina u društvu i njegovi najžešći branitelji.

Uz mlađe generacije, braniteljima Staljina i njegovog nasljeđa pripadale su i stare konzervativne struje, bivši Staljinovi bliski suradnici. Brežnjev i Černjenko pripadali su takvoj struji pa je u vrijeme njihove vlasti vladalo prostaljinističko raspoloženje. Tijekom njihove vlasti popustila je cenzura, slobodno se pisalo o Staljinu te su se objavljivale knjige i članci u kojima se pozitivno ocjenjivalo Staljina.

Godine 1985. na vlast je došao Gorbačov, koji se nakon početnih dvosmislenih ocjena Staljina, ipak odlučio za obračun sa Staljinom. Kako je htio provesti proces demokratizacije sovjetskog društva, a uz to i javno preispitati sovjetsku povijest, nastavio je tamo gdje je Hruščov stao. Gorbačov je osudio Staljinov režim i zločine, proveo je rehabilitaciju žrtava Staljinovih represija te dopustio objavljivanje knjiga autora koji su bili zabranjeni u Staljinovo vrijeme. Sovjetskom društvu ponovno se nametnulo antistaljinističko ozračje.

Dakle, može se zaključiti kako je dolaskom na vlast svakog pojedinog sovjetskog vođe došlo do promjene odnosa prema Staljinu. Promjenom vođe mijenjao se i partijski kadar, odnosno punio se istomišljenicima novog vođe. Nadalje, partijski vrh diktirao je politiku i nametao ju preko tiska i medija sovjetskoj javnosti. Društvo nikada nije u potpunosti pristalo uz jednu stranu, nego je ostalo podvojeno. Uvijek su postojali branitelji Staljina, ali i njegovi

protivnici. No, zbog oštrijeg i češćeg nametanja antistaljinističkih stavova, sovjetsko društvo je raspad Sovjetskog Saveza 1991. godine dočekalo u antistaljinističkom raspoloženju.

8 SAŽETAK

Ovaj rad bavi se odnosom sovjetskih vlasti prema Staljinu nakon njegove smrti pa do konačnog raspada Sovjetskog Saveza 1991. godine. Poslije Staljinove smrti 1953. godine na čelu Sovjetskog Saveza izmijenilo se nekoliko ličnosti, od kojih se svaka na svoj način pokušala obračunati s bivšim Staljinovim režimom. Prvi Staljinov nasljednik – Maljenkov, među prvima je javno osudio Staljinov kult ličnosti. Nakon Maljenkova vlast u SSSR-u pripala je antistaljinistu Nikiti Hruščovu. Na XX. kongresu KPSS-a 1956. godine, poznatim „tajnim govorom“ Hruščova službeno je započeo proces destaljinizacije u Sovjetskom Savezu. Hruščov je osudio Staljinov totalitarni režim, političke čistke tijekom 30-ih godina, represije koje je Staljin provodio na stanovništvom, a posebno Staljinov kult ličnosti. Obračun sa Staljinovom politikom Hruščov je iskazao rehabilitacijom osuđenika iz Staljinovog razdoblja terora, ublažavanjem cenzure u tisku i medijima, ali i sve rjeđim spominjanjem Staljinovog imena u javnosti. S obzirom da sovjetsko društvo nije bilo spremno na zaokret u pogledu bivšeg vođe, javile su se podjele na one koji su prihvatili destaljinizaciju i na branitelje Staljina. Usprkos podjeljenim mišljenjima u sovjetskom društvu, na XXII. kongresu KPSS-a 1961. godine došlo je do novog vala destaljinizacije. Uz ponovno osudu Staljina i njegovih zločina, Staljinovo tijelo je, iz zajedničkog mauzoleja s Lenjinom, premješteno izvan zidina Kremlja, a gradu Staljingrad dodijeljen je nov naziv – Volgograd. Unatoč odlučnosti partijskog vrha da raskine s politikom i nasljeđem Staljina, Hruščovljev odlazak s vlasti 1964. godine zaustavio je proces destaljinizacije, a sovjetsko društvo ostavio podijeljenim.

Dolaskom na vlast Brežnjeva 1964. godine i smjenom partijskog kadra, u državnom su se vrhu suprotstavile grupe antistaljinista i zagovaratelja Staljina. Zbog dvojbi i neodlučnosti najčešće se posezalo za tzv. politikom prešućivanja, pa se Staljinovo ime sve rjeđe spominjalo u javnosti. Ipak, dopušteno je objavljivanje knjiga Staljinovih vojnih zapovjednika, u kojima je Staljin pozitivno ocijenjen, a u javnosti su bile dobro prihvaćene. Općenito gledano, mišljenje o Staljinu bilo je sve pozitivnije, ali zbog straha od reakcija u društvu partijski vrh nije u javnosti izražavao konkretan i jasan stav.

U kratkom prijelaznom razdoblju između vlasti Brežnjeva i Gorbačova (1982. – 1985. godine) provedena je manja rehabilitacija bivših partijskih dužnosnika, koju je proveo Černjenko. Godine 1985. na vlast je došao Gorbačov. U prvim godinama vladanja njegov stav prema Staljinu bio je dvosmislen. No, kako su neki od glavnih ciljeva Gorbačova bili uvođenje demokracije i javno preispitivanje sovjetske povijesti, on je morao jasno izraziti stav prema Staljinu i njegovoj politici. Tako je i Gorbačov osudio Staljina, pa je tijekom

posljednjih godina postojanja Sovjetskog Saveza u partijskom vrhu, ali i sovjetskom društvu prevladavalo antistaljinističko ozračje.

KLJUČNE RIJEČI

Staljin, kult ličnosti, Hruščov, destaljinizacija, XX. kongres KPSS-a, Brežnjev, Gorbačov, antistaljinizam.

9 SUMMARY

The Attitude of Soviet Authorities Towards Stalin after His Death

This bachelor thesis analyses Soviet authorities' attitude towards Stalin from after his death until the Fall of the Soviet Union in 1991. After Stalin's death in 1953, several figures altered on the position of the Soviet leader, each with their own way of dealing with Stalin's former regime. Stalin's first successor Malenkov was one of the first to publicly condemn the harmfulness of Stalin's cult of personality. Malenkov was succeeded by an anti-Stalinist Nikita Khrushchev who then became the new leader of the USSR. His "Secret Speech" delivered at the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) in 1956 officially marked the beginning of the de-Stalinization of the state. Khrushchev denounced Stalin's totalitarian regime, political purges in the 1930s, repression against the general population and his cult of personality. Some of the measures taken against Stalin's policies were: the rehabilitation of prisoners who were convicted during Stalin's terror, the relaxation of censorship rules, and the removal of Stalin's name from everything that was named after him. Since the Soviet society was not ready to change their mind about their former leader, there also existed those who accepted the process of de-Stalinization and defended of Stalin. Despite divided opinions in the Soviet society, the process of de-Stalinization culminated in 1961 at the Twenty-Second Congress of CPSU. Apart from further condemnation of Stalin and his crimes, it was decided at the Congress that Stalin's body was to be transferred from Lenin's mausoleum in the Red Square outside the Kremlin walls, and that the city of Stalingrad was to be renamed to Volgograd. Despite the determination of the Party's leadership to break Stalin's politics and legacy, Khrushchev's fall from power in 1964 halted the process of de-Stalinization and left divided the Soviet society.

When Brezhnev became the new leader of the Soviet Union in 1964 and subsequently reorganized the party cadre, many of the Soviet officials supported Stalin, while others were anti-Stalinists. Due to doubts and irresolution, Stalin's name was mentioned as rarely as possible. Nevertheless, books written by Stalin's military commanders, in which he was positively evaluated, were well-received. Generally speaking, Stalin was starting to be seen as a positive figure, but since the Party's leadership was afraid of the people's reaction, they didn't publicly express their opinion.

In the short transition period that separated the eras of Brezhnev and Gorbachev (1982 – 1985), Chernenko conducted a rehabilitation of former party functionaries. In 1985

Gorbachev came to power. During his first years in office, his attitude towards Stalin was ambiguous. However, since some of Gorbachev's main goals were the public scrutiny of Soviet history and the introduction of democracy, he had to clearly express his opinion on Stalin and his policies. Once Gorbachev denounced Stalin, an anti-Stalinist attitude started to prevail in the Soviet society and within the Communist party, especially during the last years of the Soviet Union.

KEY WORDS

Stalin, cult of personality, Khrushchev, destalinization, Twentieth Congress of the CPSU, Brezhnev, Gorbachev, anti-Stalinism.

10 LITERATURA

Boffa, G. 1985. *Povijest Sovjetskog Saveza II*. Opatija: IRO „Otokar Keršovani“

Holzer, J. 2002. *Komunizam u Europi: Povijest pokreta i sustava vlasti*. Zagreb: Srednja Europa

Jemeljanov, J. V. 2008. *Stalin pered sudom pigmeev*. URL:

[http://www.e-reading.club/bookreader.php/1004110/Emelyanov_Yurky_-
_Stalin_pered_sudom_pigmeev.html](http://www.e-reading.club/bookreader.php/1004110/Emelyanov_Yurky_-_Stalin_pered_sudom_pigmeev.html) (27. 7. 2016.)

Kenez, P. 2006. *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*. Cambridge University press

Paxton, J. 2004. *Leaders of Russia and the Soviet Union: From the Romanov Dynasty to Vladimir Putin*. New York and London: Routledge

Sakwa, R. 1991. *The Rise and Fall of the Soviet Union 1917 – 1991*. London and New York: Routledge

Service, R. 2014. *Povijest suvremene Rusije*. Zagreb: Sandorf

Vdovin, A. I. 2014. *Istorija SSSR ot Lenina do Gorbačeva*. Moskva: Veče